

ACTA MUSEALIA

Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně
a Muzea regionu Valašsko, Vsetín

XIV

2016/1–2

MUSEALIA

Boty z BACHORU – doklad hledání náhražkových materiálů během 2. světové války

Silvie Lečínková

Asi jen málokoho z nás by napadlo hledat souvislost mezi Kabinetem dějin veterinárního lékařství a farmacie při Veterinární a farmaceutické univerzitě Brno (dále jen VFU) a výrobou obuvi. A už vůbec nikdo by v prostorách zmíněného Kabinetu nehledal stopy firmy Baťa. A přece tam jsou.

Mezi veterinárními nástroji a jinými hmotnými doklady z historie veterinárního lékařství se nepřehlédnutelně vyjmají dva páry dámských šněrovacích bot z 30. let minulého století. Přibylly do sbírek Kabinetu díky docentu Janu Höklovi a jsou dodnes připomínkou vazby tohoto mimořádného odborníka na hygienu potravin a veterinární medicínus firmou Baťa.

Doc. MVDr. RNDr. **Jan Hökl** (14. 5. 1907 – 15. 2. 1951) přišel do Zlína z důvodů politických i rodinných v roce 1939. Na pozvání firmy Baťa začal pracovat v Biologickém ústavu, po jeho zrušení přešel do Ústavu pro zkoumání potravin živočišného původu města Zlína, jenž sídlil v Prštném v budově jatek. Zde jako vedoucí dohlížel na chod oddělení bakteriologie, patologické anatomie, parazitologie, sérologie a chemických laboratoří.

Jakkoli se může zdát přítomnost odborníka tohoto zaměření v obuvnické firmě zarážející, měla své dobré důvody. Hökl se mj. podílel na projektu „Patagonie“, jenž měl zajistit přísun surovin pro koželužny v Otrokovicích. Pro účely tohoto projektu zpracoval přehled jakostí kůží z hlediska vlivu místa původu, klimatu, výživy, způsobu chovu, způsobu stahování a zpracování kůží, který musel mít pro firmu Baťa značný význam. Nicméně hlavní náplní práce dr. Hökla bylo zajistit v období války ve Zlíně zdravotně nezávadné potraviny, mimo jiné prostřednictvím odběru vzorků z jídelen hromadného stravování, kontroly jakosti masa porážených zvířat, mléka, pitné vody nebo vyhledáváním a odstraňováním technologických nedostatků ve zpracování a distribuci potravin.

Mimo tyto aktivity se Jan Hökl zabýval hledáním náhradních obuvnických materiálů. Nebyl jediný. Kritický nedostatek kůže, základní výrobní suroviny, jenž byl jedním z důsledků války, a zpřetrhání ob-

Doc. MVDr. RNDr. Jan Hökl.

Fotoarchiv Ústavu dějin veterinárního lékařství, Brno.

chodních kontaktů, pocítovala firma Baťa velmi silně. Vždyť už na počátku 30. let 20. století tato firma vyráběla kolem 140 000 párů denně a potřebovala k zajištění tohoto množství obuvi asi 5 000 hovězích a 15 000 telecích a kozích usní denně, k tomu 500 – 800 milionů metrů přize a 10 milionů metrů čtverečních textilií ročně¹. Na konci 30. let produkce ještě vzrostla, jenže přerušení styku se zahraničními zdroji nutně znamenalo pro předního světového výrobce obuvi velké komplikace a intenzivní hledání nových zdrojů, náhražek a nouzových řešení. Úryvky z dobových zdrojů jen vzdáleně naznačují rozsah zoufalé situace.

Jako pouhá pikantní zajímavost se ještě může jevit článek v časopise *Obuv – Kůže – Guma* (dále jen OKG) z roku 1940², převzatý z amerického *Monthly Bulletin of Associated Leather Goods Manufacturers*, poukazující na dobrou kvalitu a neomezené zdroje žraločích kůží, z nichž se tehdy v Japonsku vyrábělo 2,5 milionů párů obuvi ročně, na možnost využití kůže delfinů na pásy či na novinku amerického trhu té doby – žabí kůže, využívané na výrobu domácí obuvi, peněženek a obuvnických ozdob.

Jako mnohem přínosnější se ukázala myšlenka vyrábět boty s dřevěnou podešví, přejatá rovněž v roce 1940 z časopisu *ABC der Schuhfabrikation* do časopisu OKG³. Zmínky o podobné obuvi se objevují ostatně nejen v časopisech, ale i v nedatované interní korespondenci firmy Baťa týkající se tehdy patentovaného modelu bot italské firmy Vittoria s dělenou dřevěnou podešví: „Vynález jest nesporně k tomu určen, aby byl docílen velký úspěch ve výrobě pevné pracovní obuvi i luxusní obuvi. Ceny Vittoria obuvi jsou poměrně nižší než toho času se nacházející obuv v prodeji.“⁴ Zde lze nepochybně hledat souvislost s tak úspěšnými baťovskými dřeváčky, protože číslo 12 časopisu OKG z roku 1940 už informuje, že „lze tudíž počítat s určitostí, že dřevěné sandalety budou velkou módou v létě 1941“.⁵

Jako důkaz o bezvýchodnosti celé surovinové krize v obuvnictví se pak jeví článek typu „Mléko jako textilní surovina“⁶ či „Umělá kůže z lidských vlasů“⁷, které dokázala trumfnout snad už jen úvaha zmíněného dr. Hökla „Daly by se upotřebiti kůže kryš?“.⁸ Kritický stav evropského obuvnictví hned v prvních letech války pak dokresluje například cestovní zpráva zaměstnance prodejního oddělení firmy Baťa, pana Hefky, z níž se dozvídáme, že ve Vídni 9. června 1941 se „... dřeváky prodávají ve všech obchodech na lístky, jen ojedinelé páry pantoflí ze slámy a lýka jsou volné.“⁹

Nedostatek se u firmy Baťa týkal i dalších obuvnických materiálů, stačí se začíst opět do vnitropodnikové korespondence, v níž najdeme mimo jiné kopii dopisu ze 7. 2. 1941, jímž výroba sděluje oddělení nákupu materiálů, že „trepky se téměř rozpadly, což je způsobeno pravděpodobně tím, že pytle, které jsme použili k výrobě těchto párů, byly zteřelé. Je třeba při nákupu tohoto materiálu dáti pozor, v jakém stavu se pytle nachází.“¹⁰ Na jiném místě továrna v Batizovcích informuje Zlín o možnostech výroby svršků z celofánu, případně se řeší vlastnosti dílců splétaných ze zbytkového materiálu. Velmi výmluvná je i stručná zpráva *Příděl materiálu pro správkárnu* z ledna 1941 pro Hynka Baťu, Jana Knapa a další, v níž se uvádí: „Až dosud bylo přiděleno pro jednoho obuvníka 4 kg spodkového materiálu na měsíc. Příděl má být nyní změněn na 3,75 kg, avšak z toho 3 kg odpadu a pouze 0,75 [kg] kruponu měsíčně.“¹¹

Zoufalá doba vyžadovala zoufalé činy. Jedením z nich byl i pokus doktora Hök-

la a jeho spolupracovníků získat useň z předžaludků skotu a ovcí. Navázal přitom na práci Francouze René Planchona¹², který doporučoval tyto zdroje už v roce 1931 na výrobu brašnářského a galanterního zboží či jako vsadky do obuvnických svršků. Na počátku 30. let se tento materiál neujal a zapadl, ale o necelých deset let později už byla situace zcela jiná a dr. Hökl tuto možnou surovinu zkoumal podrobněji. Výsledkem jeho výzkumu byla nejen odborná stať ve *Zvěrolékařských obzorech* v roce 1939 (32/1939, s. 505–508), resp. v OKG (1/1940, str. 1–3), ale především skutečná obuv z těchto surovin vyrobená.

V teoretické práci dr. Hökl upozorňoval na přednosti tohoto nestandardního materiálu. Patřily k nim v případě ovčího čepce nezvyklý vzhled nepravidelného sířovitého vzorování (v případě bachoru skotu zase malé šupinky tvořené výstupky tkáně), které se neztrácelo ani při napnutí na obuvnické kopyto, možnost využití zbytku tkáně na potravinářské účely (svalovina předžaludku skotu slouží jako zdroj dršťek), snadné barvení i živými odstíny a příznivá cena srovnatelná s cenou kůže skopové. Bez zajímavosti není ani výtěžnost: z jednoho bachoru dospělého skotu bylo získáno 1,5 až 2 m² usně o váze asi 1 kg. Nevýhodou se ukázalo být obtížné získávání této suroviny (sloupnutí vnitřní části stěny bachoru vyžaduje značnou zručnost a sílu), větší nároky na činění a zejména výsledná kvalita usně zhoršená tím, že tkáň předžaludků je tvořena hlavně kolagenním pojivem a elastickými vlákny. Proto dr. Hökl doporučoval podlepovat hotovou useň tkaninou. O taktó získaném materiálu uvažuje pro výrobu obuvi domácí i luxusní a také pro atraktivní vsadky do svršků obuvi nebo brašnářskou výrobu.

Praktickou součástí celého výzkumu možného využití předžaludků byly už zmíněné dámské boty. Oba dva exponáty Kabinetu dějin veterinárního lékařství a farmacie při VFU byly vyrobeny z hovězího bachoru činěného tříslem a barveného na červeno. Lze jen předpokládat, že vyrobeny byly firmou Baťa, protože značka výrobce na žádném z pářů není a o přesném místě či době jejich vzniku neexistují bližší informace. Můžeme nicméně jako dobu vzniku stanovit nejspíše rok 1939, vzhledem k tomu, že v tomto roce už jejich fotografie ilustruje zmíněný článek ve *Zvěrolékařských obzorech*.

Stále poměrně dobře čitelný číselný kód na podšívce prvního pářů (dále zde jako vzor A) uvádí B 12 4035 F 3 ½, o řádek níže 28 12 4 05, a typem písma i strukturou odpovídá číslování baťovské

Detail vnitřní stélky vzoru A – socha Svobody. |
Foto A. Krátký, VFU Brno. |

obuvi (pro srovnání např. s jiným baťovským modelem z kolekce New York 1939 – dámská černá šněrovací polobotka značena B 13 0005 5 F, na dalším řádku 12 3 20 ?). Srovnání s kolekcí New York není zvoleno náhodně. I když zatím nejsou známy žádné skutečnosti, které by dokazovaly, že boty z bachoru k této luxusní kolekci z roku 1939 patřily, pozůstatky jedinečného „zlatého“ razítka s podobou newyorské sochy Svobody na vnitřní stélce přinejmenším naznačují jistou spojitost. Číselné značení druhého páru (vzor B) je prakticky nečitelné.

Vzor A představuje dámskou šněrovací polobotku elegantního střihu na nízkém podpatku. Původně červená barva se vlivem času a ne zcela standardních podmínek uložení v průběhu 2. poloviny 20. století změnila z červené na jätrovou, stejně jako u vzoru B. Konstruktivní řešení vzoru A působí nesmírně moderně až extravagantně. Svršek je tvořen čtyřmi dílci a je spojen švem ve špici a na patě (zadní šev je překryt krycím páskem). Střední část nártu nohy překrývá další dílec ve stylu mokašiny, jenž zároveň tvoří jazyk boty. Viditelné okraje dílců jsou opatřeny paspulkou, což zvyšuje dojem luxusního provedení celé boty. Šněrování je řešeno jednoduchou perforací svršku, původní šněrovaadlo bylo neznámo kdy nahrazeno proužkem nekvalitní měkké kůže. Podšívka je kožená, stejně jako podešev a patník. Mohutný rám boty je zdoben tenkými proužky červené a bílé usně ve stylu křížkového stehu, který je výrazným zdobným prvkem celé boty. Pokud byla navíc bota původně sytě červená, toto zdobení muselo krásně barevně ladit. Pozoruhodným detailem je použití stejného zdobného motivu také na jedné z vrstev dvouvrstvého potahovaného podpatku, čímž bota znovu navozuje už vzpomenutou souvislost s kolekcí New York, v níž jsou podobným stylem (zdobení rámu, resp. části podpatku proplétáním kožených pásků) řešeny hned dvoje dámské polobotky.

Vzor B působí podstatně skromnějším dojmem. Opět se jedná o dámskou šněrovací polobotku derbového střihu na nízkém širokém podpatku, s koženou podšívkou. Spoj na nártu je zvýrazněn paspulkou, která opět zdobí i ostatní hrany dílců (s výjimkou švu na patě). Jedinou výraznější ozdobou boty jsou kovová očka atypického

Oba páry experimentálních vzorů vyrobených z předžaludků skotu. Foto S. Lečíková. |

šněrování, původní šněrovadlo je zdobeno malými střapečky z kůže. U obou vzorů je nepřehlédnutelným efektem struktura samotné usně. Tím, že drobné šupinky bachoru přijaly více barviva, je dodnes rozdíl v odstínu podkladu a šupinek dobře patrný. Oba půlpáry jsou relativně dobře zachovány, i když vykazují degradaci, která je ale pochopitelná vzhledem k jejich stáří i k tomu, že přežily havárii vodovodního potrubí v prostorách bývalého Kabinetu.

Oba exponáty jsou uloženy v expozici Kabinetu dějin veterinárního lékařství a farmacie ve 32. budově rozsáhlého kampusu Veterinární a farmaceutické univerzity na ulici Palackého v Brně. Ještě po třech čtvrtinách století tak zůstávají mimořádným důkazem nápaditého využívání náhražkových materiálů v obuvnické výrobě v letech 2. světové války, stejně jako jsou svědectvím o působení významného odborníka, docenta Jana Hökla, ve Zlíně.

Detail náročného zdobení podpatku a rámu vzoru
A. Foto S. Lečiková.

Poznámky:

- ¹ Erdély, Evžen. Švec, který dobyl světa. Zlín 1990: Archa, 192 str., ISBN: 59-078-90.
- ² Kůže mořských zvířat. Obuv – Kůže – Guma. 1940, č. 12, str. 318, Zlín.
- ³ Výroba moderní obuvi s dřevěnou podešví. Obuv – Kůže – Guma. 1940, č. 3, str. 45, Zlín.
- ⁴ MZA Brno, SOkA Zlín, fond Baťa X, kart. 1570, i. č. 281.
- ⁵ Dřevo jako náhražka za podešev. Obuv – Kůže – Guma. 1940, č. 12, str. 320, Zlín.
- ⁶ Mléko jako textilní surovina. Obuv – Kůže – Guma. 1940, č. 4, str. 135, Zlín.
- ⁷ Umělá kůže z lidských vlasů, Obuv – Kůže – Guma. 1940, č. 5, str. 165, Zlín.
- ⁸ Hökl, Jan. Daly by se upotřebiti kožky krysy?. Obuv – Kůže – Guma. 1939, č. 5, str. 180, Zlín.
- ⁹ MZA Brno, SOkA Zlín, fond Baťa X, kart. 1570, i. č. 281.
- ¹⁰ Tamtéž.
- ¹¹ Tamtéž.
- ¹² Planchon, René. Traitment industrial et rationnel des sous-produits d'abbatoirs. Paris, 1931.

Literatura:

PAVLAS, M. 2007: Doc. MVDr. RNDr. Jan Hökl: *14. května 1907 +15. února 1951. Historia Medicinae Veterinariae. 1. vydání. Brno: Veterinární a farmaceutická univerzita Brno, 64 stran. ISBN 978-80-7305-023-8.